

ISAMAALINE TUNDMUS

Eesti ja Soome kirjamees Jüri Tilk ehk Yrjö Virula*

ANU PALLAS

Ülemöödunud sajandi lõpus hakkasid eestlased ajakirjanduses ja seltsielus üha järjekindlamalt moodustama omakeelset avalikku ruumi, mille agaramaiks osalisteks olid külakoolmeistrid. Neid jätkus ajakirjanduse kaastöolisteks ja rahvuslike seltside juhatustesse. Hinnanguliselt oli 1880. aastate lõpuks Eestis välja kujunenud arvukas, ligi 500-liikmeline keskastme haritlaskonna kiht, kellest said kirjasõna loojad ja seltsitegevuse kandjad (Karjahärm, Sirk 1997: 107).

Kui veel pool sajandit varem olid maarahva vaimuvalguse pärast muretsenud missioonitundelised valgustusideedest nakatunud saksa soost haritlased, siis XIX sajandi lõpupoole kandub nende algatus selgelt haridust saanud maarahva keskele (vt Jansen 2007: 276–277). Rahvas vajas organiseerumist, et asuda oma saatust kuigivõrd ise määrama (vrd Loorits 1955). Jakobsoni ja Hurda vastasseis lõhestas rahvusliku liikumise, ehkki esimese tegevuse peatas surm ja teine oli asunud mõni aeg varem Peterburi eesti koguduse õpetajaks. Kodumaal oli rahvajuhi rolli valmis üle võtma Oleviku toimetaja Ado Grenzstein, kellest sai Hurda kõrval teine suurem vanavara koguja. Käesolev kirjatöö püüab läinud sajandivahetuse olusid avada ühe Grenzsteini lähema aatekaaslase Jüri Tilga saatuse kaudu, mis iseloomustab mitmeski mõttes tollast heitlikku aega.

Jüri Tilk oli üks neid Eesti avaliku elu tegelasi, keda tuntakse vähem, kuid kes töötasid aktiivselt üldtuntud rahvajuhtide kõrval. Ta suhtles oma ala tippudega nii Eestis kui ka Soomes. Selliseid nn teise ringi mehi, kelle „hingestatud avalik tegevus” elavdas tollast Eesti elu märkimisväärselt, leidis maakoolmeistrite hulgas tol ajal rohkesti. Nii suudeti isamaa kasuks tegevusse haarata üha uusi inimesi, kes omakorda algatasid uusi üritusi ja tõmbasid kaasa järgmisi tegelasi (vt ka Jansen 2007: 350, 442).

Tüüpiline XIX sajandi lõpu koolmeister

Hariduse ja harrastuste poolest võime Jüri Tilka pidada tüüpiliseks XIX sajandi lõpu koolmeistriks. Haridust oli tal parasjagu niipalju, et ta tohtis tegutseda külakooliõpetajana. Tema huvideringi liitus peale vanavara kogumise kaastööde saatmine eesti (ja ka soome) ajakirjandusele. Varsti sai temast Eesti tegevajakirjanik, Oleviku „tegelik” toimetaja, kelle haridusenälg aina kasvas ning kelle tee viis lõpuks Soome lahe põhjakaldale. Soome ees-

* Artikkel on valminud ETF-i grandil nr 6084 toel „Eesti- ja muukeelse trükise osa rahvusliku teadvuse äratamisel ja kujundamisel ning rahvuse konsolideerimisel: Kirjastamine, levitamine ja lugemine XIX sajandi algusest Eesti Vabariigi loomiseni”.

kujul algatas ta Eesti karskusliikumise, ent jäi pärast kõrghariduse omandamist tööle Helsingi ajakirjandusse, võõrandudes sisuliselt ka sealsest väikesest eesti kogukonnast.

Jüri Tilga elukäigu kohta on kogunud andmeid karskusliikumise järgmise põlvkonna esindaja Villem Ernits, plaanides kirjutada temast monograafiat. Kuid trükki on jõudnud vaid üks väike kirjatöö seoses Tilga (siis juba Virula) surmaga Soomes (vt Eesti Kirjandus 1930, nr 4, lk 187–192).

Nimekaimusid oli Jüri Tilgal rohkesti. Ta on kirjutanud Jakob Hurdale 10. augustil 1889: „Toris on Jüri Tilk’asi küll paarkümmend; siin Kirikuvallas olen mina üksi selle nimeline” (EKLA koopiad, m 21 : 5, 5). Jüri Tilk oli sündinud Tori kihelkonnas Randivälja külas Kolme Targa talus 29. detsembril 1864 (uue kalendri järgi 10. jaanuaril 1865). Isa Mihkel suri peagi pärast Jüri sündi, ema Ann abiellus uuesti Karl Luubergiga (Ernits 1930: 188). Jüri Tilga lapsepõlve kohta ei ole suuremat teada peale Ernitsa kinnituse, et ta oli „väga ergas laps”. Koolis õppis poiss üldiselt hästi, nagu Pärnu kihelkonna Surju valla koolilapse tunnistuselt lugeda võib. Kirjast Jakob Hurdale (2. III 1889) selgub, et Tilk õppis Tori kihelkonnakoolis 1880–1883 ja tegi „päälle iseõppimise a. 1885 Hollmanni seminaris eksami” (EKLA koopiad, m 21 : 5, 2/3). Vallakoolmeistri tunnistus nr 243 on tema nimele välja antud 7. oktoobril 1885 Viljandis (EKLA, f 131, m 2 : 5, 10/10).

Tilk asus pärast kihelkonnakooli lõpetamist kodukülla asutatud külakooli õpetajaks, kus ta töötas aastail 1884–1892. Randivälja koolmeistrina sai ta aastas kõigest 27 rubla palka, korter olnud väike ja külm (Ernits 1930: 189).

Kirja- ja karskustöö algus

Sakalas ilmus 11. jaanuaril 1883 lühisõnum T. vallast, kus kena kihelkonnakool ja avalik raamatukogugi olemas, kuid ebausk ei taha taanduda, arstide asemel kutsutakse posijaid ja nii „ei taha rumalus ja tuimus veel mitte täitsa kaduda” (Sakala 1883, nr 1). See võis olla Jüri Tilga esimene ajalehekaastöö. Peale haridusteamade (nt koolisundusest – Sakala 1886, nr 32) huvitasid Tilka kirjandus, rahvajutud ja pärimused, sugenes huvi kõrtsiküsimuste vastu. Tema kirjutisi ilmus peale Sakala veel ajakirjades Meelejahutaja, Oma Maa ning Laulu ja Mängu Leht. Virmaline, Valgus, Revalsehe Zeitung ja Düna Zeitung said temalt teateid, kuulutusi ja üleskutseid karskustööle. Sellest annab tunnistust Tilga saadetud kirjade register 1890–1928 (EKLA, f 131, m 3 : 1), samuti nimetab ta näiteks kirjas Soome juhtivale karskustegelasele Aksel August Granfeltile¹ 7. juunist 1890 oma tutvust Jaak Järvega: „Kirja

¹ Aksel (Axel) August Granfelt (26. VII 1846 Hausjärvi–23. II 1919 Mäntyharju) oli Soome juhtivaid karskus- ja vabaharidustegelasi. Õppinud arstiteadust, töötas Rahvahariduseltsi sekretärina 1878–1907 ja algatas Eesti eeskujul Rahvahariduseltsi laulupeod (1884). Edendas rahvaülikoolide liikumist, oli Soome Kirjanduse Seltsi raamatukogu ja arhiivi juhataja 1879–1896. Muutis seltsi Kohtuuden Ystävät (Möödukuse Söbrad) täiskarskeks, selts nimetati ümber Raittiuden Ystävät (Karskuse Söbrad). Seltsist kujunes Soome karskusliikumist ühendav keskselts, mille väljaannet Aamunairut toimetab Granfelt 1896. aastani. Mõjutas eestlaste karskusliikumise loomist, oli rahvusvahelise karskusajakirja Internationale Monatsschrift zur Bekämpfung d. Trinksitten asutajaid. 1907 siirdus Mäntyharjusse, kus tegutses silmapaistva viljapuaaednikuna. (Allikad: Kuka kukin on. 1909. Helsinki: OY Kansa, 1908, lk 83; Suomen elämäkerrasto. Helsinki: WSOY, 1955, lk 235; Eesti entsüklopeedia III. Tartu: Loodus, 1934, lk 501.)

läbi oleme mõnda aastat tuttavad, sest et ma viimased neli aastat „Virulase” kaastöötaja olin” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 12/35). Kirjutama ajendas teda ennekõike „isamaaline tundmus”: „Sellepärast vennad ja õed, keda elu kuidagi lubab, laskem ennast isamaalisel tundmusel juhatada, midagi tegema oma rahva kasuks, isamaa auuks ja iluks!” (Sakala 1889, nr 19).

Selleks ajaks oli Tilk teinud valiku, kuidas oma isamaa-armastust rahva kasuks rakendada. Eesti esimene karskusselts – Tori lähedal Randiväljal asutatud Täht – kinnitati siseministeeriumis 7. juunil 1889. Innustust karskustegevuseks olevat Tilk saanud külaskäigult Soome 1888. aastal, mil ta astus sealse rahvaharidusseltsi liikmeks ja tutvus Helsingi karskusseltsi Tähti tegevusega (Ernits 1930: 189). Teiste allikate väitel asutati Täht Soome seltside Alku ja Raittiuden Ystävät eeskujul (nt Karu 1989: 8).

Jüri Tilk palus karskusseltsi asutamisel juhatust A. A. Granfeltilt, kellele ta mainis, et Eestis on seni karskusest vaid kirjutatud, kuid see pole rahvast äratanud (kiri 8. septembrist 1888, EKLA koopiad, m 83 : 3, 3/7): „Meie tähtsamaist ajalehtede toimetajaist tean ja usun ma, et nad karsked mehed on; ommetigi ei ole veel ükski neist mahti leidnud ühte karskuse pääseltsi asutada, kelle ümber siis paigalised ühistud oleksivad võinud asuda. Külmust ja tuimust selle tähtsa asja kohta ei tohiks nende juures küll mitte arvata – võivad neil siis muud takistused ees olla. – Piab sellepärast katsuma siin iseisvat seltsi asutada” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 3/9).

Karskusseltsi asutamise palvekirjale kirjutas Tilga sõnul alla 10 meest, sh „siinse lõbuseltsi „Salme” liikmed ühes esimehega”, põhikirja valmistamisel olnud eeskujuks „Peeterburi Alku-yhdistyksen säännöt” (12. II 1889 kirjast, EKLA koopiad, m 83 : 3, 4/10). 10. augustil 1889 selgitas Tilk Granfeltile: „Seltsi juhatus usuti minu kätte. Täielise (tingimata) karskuse eest võitlemiseks on mull juba 3 hääd kaaslast: abiesimees J. Gerberson, kirjatoimetaja M. Kiisk (kes ühtlasi ka siinse lauluseltsi esimees on) ja kassahoidja abiline H. Tilk. Need on mehed, kes Soome ja Saksa keelist kirjandust lugeda võivad” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 7/18). Hurdale teatas Tilk samal päeval kirjutatud kirjas, et seltsi asutamine on korda läinud ja selts avaldab Hurdale tänu abi eest (EKLA koopiad, m 21 : 5, 3/4). Veel hiljem (30. VI 1892) tänas Tilk Hurta, et „muretsete meile Peterburi Soome karskuse seltsi põhjuskirja, mille järele Eesti karskuse seltside põhjuskirjad valmistatud saivad” (EKLA koopiad, m 21 : 5, 7/10).

Niisiis saadi näitlikud karskusliikumise alusdokumendid soomlaste kaudu. Tilk on kirjutanud Granfeltile 12. II 1889: „Nüüd aga, kus ma karskuse aatedega pisut lähemalt tutvustatud olen, arvan ma seda omale kõige tähtsamaks ja paremaks varaks, mis suguvendade keele läbi mulle osaks saanud” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 4/11). Tolleaegne eestlaste pilt Soomest oli igati positiivne. Soome olusid toodi ajakirjanduse veergudel nii eeskujuks kui ka sihiks, kuna paljud eesti haritlased olid Soomega tuttavad ning kogenud sealset vabamat poliitilist atmosfääri (vt Alenius 1996: 163, 175). Erandlik ei olnud ka Jüri Tilk, kes eelistas eesti keelde tõlkida just soome keele vahendusel, näiteks Benjamin Ward Richardsoni „Joovastavad joogid” tõi ta eestlasteni K. F. Kivekäse soomendust kasutades. Oma eessõnas kirjutas „rahvakooliõpetaja” Jüri Tilk: „Veiksesse Eesti kirjandusesse täielisemaid teaduse- raamatuid mitmesuguste teadusevaldade kohta loota, näitab praegu raske olevat, sest et Eesti keelel kõrgemad koolid puuduvad, kes nende muretsemist

tarviliseks teevad. Sellegipärast ei tohi teadus Eesti keelsele rahvale lukku jääda, seda suuremat rõhku tuleb meil rahvaliku teadusliku kirjanduse päälle panna” (Richardson 1890: I). Raamat trükiti 1890 Grenzsteini trükikojas nagu ka mitmed karskusteemalised lendlehed. Siit said alguse Tilga tihedamad kontaktid Oleviku toimetajaga, kes oli karskusliikumise üks alusepanijaid Tartus (Vahtre 1997: 963).

Jüri Tilk vaagis karskusliikumise esialgseid seise ja sihte artiklis „Kus ja kuhu”. Ta kirjutas: „Läinud aasta on siis Eesti seltside arvu poole suurendanud, ja mis pääasi, koguni uue sihi meie seltsielusse toonud” (Eesti Postimees 1891, nr 3). Tollastes oludes leidis karskusliikumine tänuliku pinnase, sest joomapahe hävitas perekondi, laastas talu- ja külaelu ning tekitas vajaduse abi järele (vt nt Suburgi perekonna elulugu: Suburg 2002).

Ärksamad ja nooremad inimesed askeldasid mitmes seltsis korraga, agarusega paistsid XIX sajandi lõpukümnenditel silma koolmeistrid, kes tundsid vastutust oma rahva tuleviku pärast. Nemad kogusid külades liikudes omaaegset vaimuvara, märkisid üles uskumusi, mõistatusi, kõnekäände, värsiridu. Jüri Tilga märkmikud (EKLA, f 131, m 2 : 2–4) sisaldasid samuti rahvalikke pärimusi, mida ta edastas Jakob Hurdale. 9. III 1892 on Jüri Tilk Hurdale kirjutanud: „Varsi tuleb suvi jälle kätte, kus koolmeistril vanavara põllul ehk mahti midagi teha oleks, aga tulev suvi on mulle veel rohkem teadmata võõras kui teised ta vennad. On mull ju nõuu Torit koguni jumalaga jätta ja Tartu poole elama asuda, milleks mulle praegu nii kangeste nõuu antakse” (EKLA koopiad, m 21 : 5, 6/8).

Elu kääneb Tartu poole

Granfeltile kirjutas Tilk 29. VII 1890 oma elust järgmist: „Olin poolteist kuud Pärnus Venekeele kursusel, mis nüüd lõppis. Vend, fotograaf, suri mull ära; mõtted praegu rasked ja laiali.” Muuhulgas märkis ta samas kirjas, et pole veel leidnud „Joovastavate jookide” raamatule kirjastajat (EKLA koopiad, m 83 : 3, 13/37). Varsti sai ta kokkuleppele Grenzsteiniga, see tutvus arenes kutseni hakata Tartus tööle. 13. I 1892 kirjutas Jüri Tilk Granfeltile, et Grenzstein kutsus ta Oleviku toimetusse: „Olen praegu väga kahevahel” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 28/80). Grenzsteini poolt kõneles asjaolu, et viimane oli „karskuse asjaga hästi tuttav” ja „paremat kõnejuhatajat ei võinud soovidagi” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 28/77). Grenzstein märkis oma päevaraamatus 6. I 1892: „Kõikide karskuse seltside juhatajate seast on J. Tilk Torist igatahes kõige tublim. Ma töötasin talle Tartus kohta muretseda, et ta siia võiks elama tulla.” 8. III samal aastal kirjutas ta: „Kutsusin J. Tilk'i Oleviku talitust juhatajama, kus ta ühtlasi Liivile toimetuses abi annab” (Grenzstein 1910: 125, 138, 145). Avaliku elu tegelase elukohamuutus ei jäänud märkamata ka teistes ajalehtedes. Virmaline kirjutas: „Kuida kuulda, saada tuttav karskuse mees J. Tilk Torist lahkuma ja Oleviku kontorisse kirjutajaks minema – vististe tulevast karskuse lehte kirjutama” (Virmaline 1892, nr 12). 20. IV 1892 kinnitas sissekanne Grenzsteini päevikus: „J. Tilk Oleviku juurde ametisse astunud” (Grenzstein 1910: 149).

Varsti jäi ajalehe kokkupanek peamiselt Tilga õlgadele, kuna Juhan Liivi tervis halvenes ja ta pidi maale sõitma (Grenzstein 1910: 151). Paari aasta

möödudes kinnitati Tilk „ülemalt poolt” Oleviku teiseks toimetajaks (Postimees 1894, nr 280). Grenzsteini märkmed seletasid asja nii: „Tilk minu asemele minu väljamaa reisi ajaks [23. VI – 8. IX 1894] Oleviku vastutajaks toimetajaks kinnitatud” ja kui oktoobri lõpus viie aasta leping sõlmiti, sai Tilk 15. XII 1894 „teiseks Oleviku vastutavaks toimetajaks kinnitatud” (Grenzstein 1910: 186, 190, 195).

Aastaid hiljem meenutas Tilk: „Põhjuseks, miks nende ridade kirjutaja karskusetoole hakates Oleviku juurde läks, oli see, et Olevikul kahtlemata juhtiv seisukoht Eesti ajakirjanduses oli ja et see leht alati karskuse mõtte eest kartmata oli välja astunud, sellega ka muude lehtede peale mõjudes” (Tilk 1910: 372). Oleviku „juhtiv seisukoht” väljendus tema suuremas trükiarvus (nt 1898 – 3150; vt Peegel 1994: 327), milleni Postimees päevalehena esialgu ei küündinud (1896. aasta lõpul oli järgnevas aastaks vaid 600 tellijat, vt Aru 2008: 113), samas puudusid Olevikul päevalehe eelised, ehkki toimetaja oli selleks korduvalt soovi ja valmisolekut üles näidanud alates 1885. aastast.

Umsõlmedest Eesti elus puudust ei tulnud. Et vastuolud Eesti lehetoimetajateks-rahvajuhtideks pürgijate vahel ka põhjanaabriteni jõudsid, pidi Tilk oma valikut juba 1894. aasta juulikuus Granfeltile kirjutades põhjendama (ilmselt avaldas Granfelt kartust, et karskusetoole ei tule kasuks, kui Tilk „maanpettäjän kanssa” ühenduses on): „pean.... tunnistama, et mina nii pea ära läheksin, kui ma näeksin, et see töö siin meie rahvale kahju saadab. Pean aga oma parema südametundmise järele praegu ütleva, et kui üleüldse mingi Eesti lehe juures maksab tööd teha praegu, siis on see Olevik” (EKLA koopiad, m 61 : 12, 7/17–18). Tilk oli ilmselt omamoodi lepitajakski, näiteks 29. XII 1893 on Grenzstein oma päevikus märkinud: „Tilk käis Postimehe juures mitme võlsi asja õiendamist soovimas. Vilde töötas Hermanniga sellest kõnelda” (Grenzstein 1910: 174). Vilde lävis teatavasti Tartu radikaalsete ringkondadega, kellele Tilk hiljem omakorda maailmavaateliselt lähenes.

Jüri Tilga ajakirjandusliku loomingu näideteks Oleviku aastatel võib tuua sagedasi reisikirju (1895. aasta lehtedes nt liivlaste ja setude juurde, Poolasse, Pihkvasse, Petserisse, aga ka Viljandisse), kus Tilk juhib tähelepanu erinevustele kodumaaga ning tõmbab kriitilisi paralleele eestlaste ja teiste rahvaste käitumises (näiteks kasutanud lätlased tänavatel hoopis julgemini oma emakeelt kui eestlased, kes kippusid kohe saksa keelele üle minema, kui mõni tähtsam nina paistma hakkas – Olevik 1895, nr 23). Võõra rahva seas elanud eestlased tunnistanud ennast kergesti sakslaseks (Olevik 1895, nr 26). Tilk tõdes: „Kusagil ei astu Eestlase puudulik rahvusetundmus nii selgeste silma ette, kui säääl, kus keelepiir on...” (Olevik 1895, nr 30). Setusid Tilk imetles, öeldes, et nad on kui looduserahvas, kes käivad igas asjas oma loomuliku mõistuse järele, kuna kooliharidust neil ei ole (Olevik 1895, nr 28). Seda mõtet annab tõlgendada ka kadakasaksluse vastu.

Oma rahva kirjasõnaga julgustamise kõrval jätkas Tilk ka karskusliikumise eesotsas. Torist lahkudes liitus ta Tartus Karskuse Sõbraga, mis oli asutatud aastal 1891. Tori karskusseltsi eeskuju nakatas noori inimesi kaugemalgi, kuid seltside registreerimine venis bürokraatia taktis (palvekiri esimese karskusseltsi asutamiseks saadeti näiteks sisse 1889. aasta jaanuaris, kuid kinnitus saadi juuni alguseks – vt Elmi 1989: 3). 1892 ilmuma hakanud Eesti Karskuseseltside Kalender nimetas 1891. aasta lõpu seisuga 18 tegutsevat seltsi (Eesti Karskuseseltside Kalender, edaspidi EKSK 1892: 24). Tilga toi-

metatud kalendritest nähtub, kuidas karskusseltside arv üsna visalt, kuid siiski järjekindlalt kasvab (nt 1895 oli seltse 34, 1900 – 42, 1904 – 63). Vahtre andmeil asutati 1889–1893 valdavalt maakohtadesse 33 karskusseltsi, muid seltse aga samas ajavahemikus 15 (Vahtre 1997: 961).

Seltside töö ei kajastunud ajakirjanduses kuigi ühtlaselt. Jüri Tilk andis selle kohta hinnangu karsklaste esimeses aastaraamatus 1897: „Ajalehtede sõnumitest leiame küll ühtelugu seltside ettevõtetest, koosolekutest, pidudest j.m. teateid, aga nendest ei saa mitte hõlpsasti üleüldist ülevaadet kätte. Neist seltsidest, kus ajalehtedel kirjasaatjat ei juhtu olema, kuulub harva midagi, kuna sealt, kus kirjasaatjaid ligidal, ühtelugu seda ja teist kuulda on” (EKSA 1897: 98).

Jüri Tilk tundis kaasa oma rahva saatusele nagu enamik tolleaegseid haritud eestlasi, kes oma rahvust ei häbenenud. Ta leidis karskusliikumise eesotsas (1892–1896 oli ta veel Karskuse Sõbra esimees, seejärel valiti auesimeheks – vt Karu 1989: 13) ja Olevikku kokku pannes kindlasti eneseteostusvõimalusi, kuid tunnetas üha enam vajakajäämisi oma hariduses, mis pani teda ikka ja jälle Soome poole vaatama (Soome kui haridusjanuliste eestlaste huviorbiidi kohta vt Jansen 2007: 375). Kolga-Jaani pastorile Villem Reimanile kirjutas mõttest üle lahe minna (esialgu „sanomalehtimieheksi”) juba 1890. aastate alguses: „Minu minekul on üsna teistsugused põhjused. Sõbrad soovivad, et ma sääl oleksin ja keskoimekonna asjus on seda nüüd ka mitmetpidi väga tarvis. – Ka on mu leivapaluke siin nii kasin, et see mind siin just mitte olema ei meelita. Üks asi, mis mind ka väga sinna tõmbab, on see lootus, et sääl rohkem võimalik saab olema edasi õppida, kui siin kõigest abinõuudest ilma olles? [---] Ometi on mull veel omal praegu üsna kahepääl, kas ma sinna jäädavalt võin jääda” (EKLA, f 105, m 23 : 30, 3/6). „Kasin leivapaluke” jäi Tilka aastateks kummitama.

Haridusejanu ajab Helsingisse

1898. aasta augustis siirdus Jüri Tilk Soome osalema ülikooli suvekursustel (EKLA, f 131, m 2 : 5, 18/22). Selle soovi täitumisele aitas kaasa Soome sõber Granfelt, kellele ta 8. VII 1898. aastal saadetud kirjas oli kirjutanud, kuidas ta lapsest saadik teadmisi oli tahtnud koguda, samas lootes, et igapäeva-askeldused selle mõtte kaotavad, kuid „veel tungivamalt astub ta aeg-ajalt ette, mida enam ma ära näen, kui palju suuremat kasu mina oma maale ja rahvale võiksin saata, kui mull võimalik oleks edasi õppida. Olen katsunud seda mõtet vägisi unustada, sest õpi teele püüdjal peab ommetigi vähägi maapäalist varandust olema. Aga seda mõtet, millega nõnda ütelda ühes olen üles kasvanud ja senini elanud, maha jätta, näitab kui kaotaks kõik elamine ja olemine oma õige väärtuse” (EKLA koopiad, m 61 : 12, 16/45). Samas kirjas ta uuris, kuidas Soomes varanduseta inimesed õppima pääsevad, millele Granfelt vastas kutsega suvekursustel osalemiseks, pakkudes ühtlasi ka peavarju (EKLA koopiad, m 61 : 12, 16/46, 17/48). Sealtpeale ei kaotanud Tilk enam lootust enesetäiendamisele, otsides võimalusi võõrsil äraelamiseks (vt nt EKLA koopiad, m 61 : 12, 16/46, 18/50–52, 19/54 jmt). 12. XII 1898 seisab Grenzsteini päevaraamatus mäрге: „J. Tilk täna Helsingisse studeerima sõitnud” (Grenzstein 1910: 265).

Tilga asemele võeti Oleviku toimetusse Kustas Kotsar, kellele Tilk omalt poolt kirja teel nõu andis: „Palka saate hakatuseks päale korteri ja ülespidamise 15 rbl. kuus”, märkides, et aegamööda palk tõuseb. „Mina ja hra Saal hakkasime vähema palgaga, esiotsa 11 rbl. kuus” (EKLA, f 227, m 3 : 11, 1/1). Eks olnud ajalehetöö rahvakooliõpetaja palgaga elatuma pidanud inimestele juba omaette maiuspala.

Nüüdsest saatis Tilk (esialgu peamiselt Olevikule) sõnumeid Soomest, jätkates Helsingi lütseumis oma haridusteed, et saada õigust ülikooli astuda. Kindlasti pakkusid Soome sõnumid tollasele eesti lugejale huvi, kuid siin ei puudunud ka asja majanduslik külg, sest Tilk oli oma reisiks Oleviku toimetusest raha küsinud ning katsus seda tasa teenida. Kirjas Grenzsteinile 14. I 1899 hindas ta kõrgelt Soome haridusolusid: „Siin püütakse õppimise teed kõigile kergitada, ega ole selle eest vaja palju maksa” (EKLA, f 38, V, 295–296).

Grenzstein toetas Tilga jätkuvalt, kui viimane uute oludega kohanes ja õppimisind ka suvesid täitis. Maikuu 1899 kirjutab ta Grenzsteinile: „Et ma niiütelda peost suhu elan, siis ei või ma ju teada, kui kaua siin jaksan läbi ajada, aga vahest oleks kõige parem, mind toimetaja nimekirjast seal maha kustutada. Kuidas seda saab, ma ei tea. See toimetajaks kinnituse kiri jäi Sinu kätte, kui kord üks kohtukäimine oli, ei mäleta enam kas Reinwaldi või Hermanni asjus.” Kirja lõpus kinnitas kauge õppur, et „Olevikuga olen pea-aegu enam rahul kui siis, kui ise teda teha aitasin” (EKLA, f 38, VIII, 297–298).

1900. aastal kirjutatud kirjast Reimanile selgub, et Grenzstein hoidis teda toimetusest lahkumast: „Ta pakkus lehte üsna minu hooleks. (Ise on ta väsinud.) [---] Ajalehte võiksin ju vähemalt niisama hästi ehk halvasti toimetada kui suurem osa Eesti lehtede toimetajaid seda teevad ... Aga minu tahtmine ei käi sugugi ajalehe toimetamise päale, tahaksin ajalugu õppida ja pärast jälle koolipõllul töösse hakata” (EKLA, f 105, m 23 : 30, 5/9). Paraku jäi ajalehe toimetamine Tilga jaoks ilmselt põhiliseks sissetulekuallikaks. Eelmises kirjas oli Tilk Reimanile kaevanud, et karskusseltside koosolekul Helsingis on tal pisut raske käia nii raha- kui ka ajapuuduse pärast (EKLA, f 105, m 23 : 30, 4/7), mis viitab meeletehlikele ponnistustele haridusteel edasi jõuda. Maikuu palus ta Reimani abi karskuskirjanduse levitamiseks, et selle alla jäänud raha, mida ta hindas umbes 200 rublani, tagasi saada (EKLA, f 105, m 23 : 30, 6/10). Karskuse kalendrit soovis Tilk Oleviku toimetuse kulul välja anda, olles ise selle saba valmis kokku panema, nõudmata oma töö eest „maksu” (EKLA, f 38, IX, 46–47).

1899. aasta lõpul oli Tilk Grenzsteinile kirjutanud: „Minul on, nagu küll vist isegi võite arvata, raha asjus nii ütelda „peenike peos”. Olen nüüd mõtelnud, et kui Ol. vanem toimetaja ehk tuleval suvel mõne aja kohta tahaks priiks saada ajalehe tööst, olgu kas vahest supelusreisile minna, põllumeeste seltside asju ajada, või aastasaja lõpuks Pariisi maailmanäitusele sõita, siis oleksin valmis nooremale toimetusele lehe töösse abiks tulema. Ega me selle suvega Oleviku vankrit ka üsna kraavi ei suuda ajada ja üks sügise poole võib ju jälle heaks teha, mis „suvetoimetuse” eksinud, nii kuidas see ajalehtede juures tavaline nähtus on...” – ja palus raha (ette) saata (EKLA, f 38, IX, 55–56). Sõber Grenzstein, kelle elu muutsid teised Tartu rahvuslased kibedaks, kaalus aga võimalust leht seisma jätta. 1900. aasta mai alguses kirjutab Tilk: „Toimetusel võib vist nüüd lehe seismajäämise pärast ükskõik olla, kas suvel sin-

na tulen ehk ei. [---] Loodan, et toimetusel minuga vähe kannatust on ja kaastundmust.” Näidates seega üles soovi võlga maksta, kuid suvel pigem õppida kui toimetusetööd teha (EKLA, f 38, XI, 317). 10. V 1900 lähetas ta Grenzsteinile kirja palvega kannatada veel 79-rublase võlga. Siis viibis ta Tartus 1900. aasta septembrist jõuluni, tehes Oleviku juures tööd (EKLA, f 131, m 3 : 1). Aasta pärast lubas Tilk, et „võin ju ilma vastutamisetagi lehe juures tööd teha, kui seks mahti on”, eelistades toimetajatööle muud tööd toimetuses (EKLA, f 38, XII, 119–120). „Mina olen nii kaua juba toimetusest ära olnud...” püüdis ta Grenzsteinile viisakalt ära öelda viimase palvet lehetoimetamine üle võtta (EKLA, f 38, XIII, 442–443).

31. V 1901 on Helsingi lütseumist antud tõend selle kohta, et Jüri Tilk sooritas lütseumis nõutava ainekava ja on valmis jätkama õpinguid ülikoolis (EKLA, f 131, m 2 : 5, 20/24). 10. juunil ongi Jüri Tilk vormistatud savokarjala osakonna üliõpilaseks (EKLA, f 131, m 2 : 5, 21/25). Ta on siis juba 36-aastane.

Samal ajal on Grenzsteinil õnnestunud Olevik Karl Koppelile maha müüa, mispärast viimane sai Tilgalt Helsingist järgneva kirja (20. VII 1901): „Olen seni herra A. Grenzsteini pärast ja tema poolt avaldatud soovi pääle veel Oleviku vastutavana toimetajana olnud. Kui herra Grenzstein teatas, et temal müümise nõu on, siis arvasin sel korral ennast kohe Olevikust üsna lahti võtta, kui Olevik võera kätte läheb. Et Teie ostja olete, siis olen nüüd arvanud Teie kirja pääle järgmist Teile ette panna. Mina jääksin niisama kaua kui herra Grenzstein nime järele toimetajaks (1. juulini 1902) ja teeksin ka kaastööd lehele, vähemalt kuus korra kirjutades, kui selle aja eest mulle sadaviiskümmend rbl. maksaksite. Võlgu ei või õppimise pääl olev inimene tööd teha, sellep. sooviksin palka kas nüüd kohe, ehk nii, et poole osa nüüd ja poole kolme kuu pärast saadate. (Ka hra Grenzstein on mulle ette saatnud.) [---] Nagu näete, on see palk nii väikeseks määratud, et see ajalehe asjades kui midagi ei tähenda. See on kindel, et ma mujalt kaastöö eest enam saaksin, kui Olevikust lahkuksin. [---] Olevik on leht, millel lugijaid ja kuulutusi on, muud kui tema äriasjad on nii ütelda laia maailma pääl olnud. See on rõemustav, et nagu kirjutate, lehe tublidust võistlusnõuuks tahate tarvitada” (EKLA, f 61, m 1 : 10, 6/7–8).

Oleviku tegelik toimetamistöö jäi Kustas Kotsari õlgadele, K. Koppel kutsus toimetusse veel Peeter Speegi (vt ka Aru 2008: 130). Jüri Tilk saatis peale Oleviku kaastööd ka näiteks Teatajale Tallinna.

Eesti karskuskirjanduse rajaja

„...paha äratundmine on ju esimene samm parandusele”

(Jüri Tilk, EKSK 1894: 74)

Jüri Tilka ja Tähe karskusseltsi on nimetatud eesti karskuskirjanduse rajajaks (Karu 1989: 18). Ühest küljest ajendas Tilka muidugi leitud missioon, teisalt vajadus oma õpinguteks ja eluks Soomes raha teenida.

Mõtte- ja aatekaaslasi leidis Tilk eesti haritlaste seast, kelle abi ta palus karskuskirjanduse kirjutamisel (Eisen, Hermann). Tilk on põgusalt kirju vahetanud Oskar Kallasega. 5. III 1890 kirjutab ta Kallasele: „Kui aga mida-

gi kirjanduse läbi karskusvõitlejatele toeks teete ehk teha mõtlete, oleme Teile südamest tänulikud” (EKLA, f 186, m 75 : 9, 1/1). Ta oli pikemas kirjavahetuses Kolga-Jaani pastori Villem Reimaniga. 1890. aasta suvel palus Tilk Reimanilt üsna tagasihoidlikult karskusteemalist kaastööd: „...kui ehk vahel mõne silmapilgu mahti leiate – karskusasjale oma sulge laenaksite. Praegu tahavad karskusseltsid kirjanduse väljaandmise asjus ennast ühendada; nii on siis loota, et võimalik saab olema lehekesi ja raamatuid tarvitsel mõõdul ilmuda lasta. Teadmata on ju praegu veel, kui palju raha seks nüüd esiotsa võimalik on kokku saada; aga vähemalt lehekeste trükkimine saab ikka ehk takistamata edasi minema” (23. VIII 1890 Tori kirikuvallas – EKLA, f 105, m 23 : 30, 1/1).

Reimanil paistis meeles mõlkuvat suurem karskusajaleht, kuid Tilk sellesse ei uskunud (6. IV 1892 kirjutatud kirjast Reimanile, EKLA, f 105, m 23 : 30, 3/5). Ta täpsustas: „Raamatukeste ja lendlehtede väljaandmine saab praegusel ajal ja võib olla ka veel hulk aega edasi, palju kohasem olema, kui ajaleht, pääleki veel, nagu Teie tähendasite, nädalaleht. Seltside aruandmistele on küll üht paika tarvis, aga kui me oma aastaraamatut nõnda pidi vähe laiendada, siis saab ka sellest küllalt” (EKLA, f 105, m 23 : 30, 3/6). Seltside aruanded kolisidki kalendritest aastaraamatuisse, mis hakkasid ilmuma 1897. Nädalaleheni jõudis Eesti Karskusliit 1925. aastal (Külvaaja ilmus Tartus 1940. aastani).

Soome siirdumise aastal 1898 ilmus Jüri Tilga sulest kaks raamatut: „Väike valmiraamat” (24 lk, sisaldab mõistukõnesid ja jutukesti), ja pisut mahukam, tõkeline „Soome muinasjutte”. Valmiraamatu võttis arvustada Anton Jürgenstein ajakirjas Linda, märkides, et Eestis on veel vähe algupäraseid valme. „Seda suurema häämeelega teretame herra Tilka valmisid. Küll ei ole võimalik neid kuulsate valmimestrite töödega ühevääriliseks pidada, aga õpetlikud ja ilusad on nad siiski lugeda.” Arvustaja soovitas raamatut noortele „mõistuse ja südame harimiseks” ning märkis, et valmikogu sobib hästi kingituseks. Näpunäiteid andis Jürgenstein ka autorile, lootes, et Tilk sellel põllul edasi püüab ning jutustustesse rohkem elavust ja tegevust liidab, kasutades selget valmivormi ilma ülearuste põhjendamisteta (Linda 1898, nr 23).

„Soome muinasjuttude” kohta kirjutas Olevik: „Nim. raamat pole siis mitte ainult nooresoole huvitav, vaid igale rahva liikmele, kellel oma rahva muinasaeg ja vana vaimuvara armas on” (Olevik 1898, nr 33). Et vahepealsed karskuse seltside kalendrid täiesti otsa müüdi (1894 ja 1895), tekkis vajadus sealsetid tekste uuesti üllitada, mistõttu 1900. aastal ilmusid kalendrite materjalid omaette kogumikena „Sõjahüüd” ning „Võitlus ja võit”. Kalendrikirjutiste taasavaldamise teade ilmus Olevikus, kus Jüri Tilga kontaktiks on märgitud *Jurjev, Lai uul. nr 1*. Küllap lootis Tilk vahepealse kodumaakäiguga oma majandusmuresidki kergendada. Tilk märkis: „Olen nüüd karsk. s. keskoimkonna soovi järele veel tagavaras olnud kalendri-kirjutised kokku kogunud ja ühise nime all „Sõjahüüd” ning „Võitlus ja võit” välja annud” (Olevik 1900, nr 42). Ilmus Villem Reimani arvustus kalendrikirjutiste uue väljaande kohta, kus rõhutati, et just kooliraamatukogudes peaks karskuskirjandus olemas olema, kuna noorsugu on kergem mõjutada (Postimees 1900, nr 247).

Eesti Karskuse Seltside kalendreid toimetas Tilk edasi ka Soome siirdununa. Kalendrite ja aastaraamatute abiga saab teatud ettekujutuse tollase

karskuspropaganda iseloomust ja ajaloolisest taustast. Kui aastaraamatute pildid on enamasti trükikojast sõltunud vinjetid ja mustrid, siis kalendrites kasutatud illustratsioonid oli Jüri Tilk toimetajana saanud soome karskustegelaste abiga ja nii on Soome eeskuju jätnud sellesisulise kalendrikirjanduse lehekülgedele märgatava jälje.

Seltsiliikumine polnud üksnes saksa eeskuju jäljendamine, vaid kultuurilise ümberkujunemise, tavade, harjumuste ja uskumuste väljavahetamise käigus sündiva rahvuse vaimuelu areng (vt lähemalt Vahtre 1997: 958). Tilk on kirjutanud Granfeltile 1889. aasta alguses: „Saksad nimetavad seesugust seltsi ikka „Mässigkeitsverein”iks ja ei hooli vist seesugusest talupoegade ettevõttest suuremat. – Kohaline pastor on süda-Sakslane ja tarvitab õlut iga päev „als Nahrungsmittel”. [---] Olen pidanud nägema, et karskusetööd nagu üheks uueks moodiasjaks peetakse, ilma et ta sügavat tähtsust mõistetakse aimata, – mis ka praeguses olekus suurele hulgale otsekui võimatu näitab arusaadavaks teha. Kirjandus avitaks palju” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 5/15).

Karskustöö oli Tilga arvates rahvuse püsimajäämise küsimus: „Meie rahvast sellele äratundmisele kasvatada, kui tähtjas karske elu nii üksikule inimesele kui tervele rahvale on – see on suur isamaalik ülesanne, millest kõik isamaa sõbrad peavad osa võtma, mitte ainult „karskusemehed”. Karskus ja vaimuvalgustus, need on rahva alalhoidmise tähtsamad toed” (EKSK 1896: 73).

Võitlus kõrtside arvu vähendamise eest sai hoogu 1890. aastate teisel poolel. Kõrtside ajalooline roll info- ja ajaviitekohana oli seltside ja raamatukogude tekkimisel, samuti trükisõna levides vähenemas (Jansen 2007: 342). 1899. aasta kalendris väljendus toimetaja ülimalt propagandistlikult: „...kadugu kõrtsid, siis kaob joomine iseenesest! On aga joomine kadunud, siis kaovad pea kõik puudused ja hädad, ja õnnelik elu asub selle asemele” (EKSK 1899: 50). Paari aasta pärast loodeti: „Uus aastasada algab Eestlaste maal suure muudatustega kõrtside asjus. [---] Suvel 1900 seati kroonu viinamonopol Baltimaal sisse” (EKSK 1901: 31).

Kõrtside arvu vähendamise teema kasvas Eesti oludes 1905. aasta revolutsiooni eel lausa klassivõitluseks. Tilga sõnul peame meie „järeleandmata nende kihvtitoojate vastu võitlema, mis kõrtside näol meie rahva keskele voolavad, sakslastele rahalist kasu kandes, meile surma ja hukatust osaks andes” (EKSK 1904: 46).

Jüri Tilk ei olnud üksnes ühiselt väljaantava karskuskirjanduse rajajaid, vaid ka selle levitajaid, millest annavad tunnistust kirjanduse laialisaatmise kokkuvõtte tema saadetud kirjade registris (EKLA, f 131, m 3 : 1, lk 69 jj). 1900. aastal ilmunud kalendrilogude kogumikus „Sõjahüüd” tänas Tilk oma abilisi, sh ajalehti (Sõjahüüd 1900: 79).

Ehk küll mõnedki autorid on nimetanud Tilka sotsialistiks ning eeltoodud lõigud klassivõitluse teemadel töid sellele justkui kinnitust, ei pidanud hilisem Tilk ise ennast radikaaliks. Näiteks kirjutas ta Reimanile: „Siin ilmub küll eestlaste poolt kirjutisi ja lendkirju, millel kahklemata „ajalooline” tähendus on.... Olgu ka, et neist töödest sagedaste minule vastumeelne vaim välja paistab – urkijaks mina siiski ei hakka” (17. VI 1908; EKLA, f 105, Re 6 : 11b, 1/1).

Aastate möödudes väljendas Tilk 7. V 1914 oma karskustöö tulemustes pettumust: „Minul oli 25 a. eest palju suuremaid lootusi Karskustöö võimalu-

se kohta meie maal, kui neid olen näinud tööks minevat. Lootsin Kogukondadele keeluõigust, Karskusetööst osavõtmist kõikide meie maa seisuste ja kihtide poolt j.n.e. Aastad on pettumust kaasa toonud” (EKLA, f 105, m 23 : 30, 18/30).

Jüri Tilk Ado Grenzsteinist

Jüri Tilga käekäiku uurides ei saa mööda minna tema usalduslikust vahekorrast Ado Grenzsteiniga, keda Eesti vahepealsed haritlaspõlvkonnad tembeldasid Tuglasele toetudes peamiseks venestusmeelseks tegelaseks XIX sajandi lõpukümnendele. Värskemad käsitlused on osutanud Ado Grenzsteini väärrika tagasituleku võimalusele, kuna on mõistetud, et ka eestlaste religioosuseni ulatuv rahvuslus, mida Grenzstein kritiseeris, väärrib (enese)kriitikat (vrd Uus katse 1999: 111–115; Laar 1986; Undusk 1991; Arukaevu 1997).

Ajakirjandus oli Grenzsteini elu (juba 1885 taotles ta Oleviku muutmist päevaleheks), ajakirjanduse kaudu (vt ka Jansen 2007: 423) püüdis ta juhtida oma rahvast, kelle käekäik talle muret valmistas. Oma mõtteavaldustes edasi minnes sattus ta paraku vastuollu iseenda varem väljaöelduga ning teda mõisteti pahatihti valesti. Tsaari venestuspoliitika valguses sattus isepäine mõtleja 1887. aastast riigivõimu silmis poliitiliselt kahtlustatavate etteotsa. Jaan Jõgever oli ajakirjas Oma Maa kuulutanud luuleuduks rahvuslikud püüdlused, tema poolele asus Jakob Kõrv. Jõgeverist sai aga tsensorina peagi Oleviku toimetaja põhiline hauakaevaja, andes edumaa Postimehe tegijatele. Grenzsteini nõrdimus väljendus omakorda pealekaebustes (milliseid kasutati tol ajal laialdase relvana). Sellest segasest olukorrast tulenevalt levitasid rahvuslased Grenzsteini kohta kuuldusi, nagu oleks ta tulisemaid venestamise pooldajaid. Ent Grenzstein ei matnud oma põhiargumente – ajalehed, seltsid ja ühendatud tegevus – ka venestuse tulles (Arukaevu 1997: 2500).

Jüri Tilk sattus nende arusaamatuste keskele ja ta püüdis Eesti meeolusid selgitada oma Soome protežeerijale Granfeltile, kellele kirjutatud kirjad väljendavad tookord veel koolmeistriharidusega noore mehe hinnanguid Eesti avalikule elule (Tilga kirjavahetus Granfeltiga väärriks omaette kultuuriloolist käsitlust).

1888. aastal kirjutas Tilk Aleksandrikooli ümber kerkinud probleemidega seoses: „Lutheruse usu kirikuõpetajaid, nagu näha ei lasta enam selle kooli ligi. Kooli hääks korjatud raha on aga kõik Lutheruse usuliste käest tulnud; sest Vene usulised on kõige rumalam osa rahvast, kes ei sellest koolist ega mingist muust midagi ei tea” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 1/3). Üsna pea loobus Tilk oma karmist hinnangust vene kirikuõpetajate vastu (vt allpool).

1892. aasta alguses kirjutas Tilk Grenzsteinist, „kes Eesti asju väga hästi tunneb” ja kes avaldanud Tilgale kartust, et „karskusekirjutustega rahvas vahest liig söödetud saab” (EKLA koopiad, m 83 : 3, 31/87). Selle kirja alla on kirjutatud eesnimi Yrjö, mida Jüri Tilk kasutas oma soomekeelse nimena. Hiljem Soome kodanikuna oli Yrjö Virula tema ametlik nimi.

1894. aasta juulikuus lähetas Tilk Granfeltile pikema kirja Grenzsteini kaitseks. Selles väljendatud siiraid sõnu ei ole kahjuks Eesti avalikkuses varem võetud tähele panna. Kirjas seisab: „Minu teada ei ole Teie arvamine

Grenzsteinist mitte õige, tema ei unista mitte aega, millal Eestirahvas enam Eestirahvas ei ole jne, nii kui kirjutate, tema ei saada oma isamaad mitte hukka. [---] [Suur hulk eestlasi on] Greeka kiriku liikmed. [---] Neil on suurepäraline vaimulik kirjandus, nad on lapsest saadik õppinud ennast kui „riigi-usku” ja „õiget usku” Eestlasteks pidama ega või sallida, kui neid Eesti isamaa asjus kui alama astme peale seatakse.

Iga vähemgi märguandmine selle poole, iseäranis ajalehtedes, kes üleüldiselt loetavad tahavad olla, võib lõhet ja vaenulist olekut, ebaarvamisi ja pilkamist suguvendade vahel sünnitada. Minu teada ei ole hra Grenzstein kusagil omas ajalehes seda mõista annud, et Luteruse usku Eestlased oma usku kalliks ei peaks pidama, vaid otse ümberpöördud. Arvamata tähtjas on aga, iseäranis praegusel ajal, kui meie rahva seas usu asjus toleranzi rahva meeles ja mõtetes kasvatatakse. Ajalehed ei tohi selles asjas halba ehk kahtlast eeskujuga anda.” Ea Jansen on 1999. aasta Grenzsteini seminaril muide märkinud, et Grenzsteinile kuulub Eesti rahvuskiriku idee ning ta on väitnud, et „väikese rahva säilimine sõltub tema seesmisest tublidusest, tema väärtusest” (vt Uus katse 1999: 116).

Jüri Tilga kiri aga jätkus kinnitusega, et Grenzstein katsub Eesti küsimust ülal hoida: „...olen rõõmistanud, et hra Grenzstein on oskanud Eesti küsimust ka praegusel ajal veel läbirääkimisele võtta ja et kangemadgi Venelased sellega rahul on olnud. See on mõndapidi kasulik. Esiteks vabastab ta nii palju kui võimalik meie rahvast selle politikaliku kahtluse alt, mille sisse mõned „tegelased” teda on saatnud. Teiseks on kindel, et meil Baltimaal aegamööda vene mehed rahvusküsimuse asjus sõnaõiguse enese kätte võtavad. Ei ole sellep. mitte see tark mees, kes meelt ära heites tööriistad käest maha viskab, vaid kes ka uute tingimustega tööd katsub teha.”

Tilga kaitsekõne läks edasi järgmiselt: „...peangi seda suurel osal Oleviku mõjuks, et karskuseasi meie juures nii laialt tuttavaks on saanud ja sõbruru leidnud. Kui ma Oleviku juurde tulisin, leidsin enamiste kõik omale tuttavd karskuse sõbrad tema kirjasaatjad olevat. Oleviku sõna maksab ka rahva silmas niihästi kui ülemal pool rohkem kui ühegi teise Eesti lehe sõna. – Kui karskusetöö siin maal edeneda tahab praegusel ajal, ongi ta sunnitud Venesõbraliste meeste päale toetama. Sakste poolt ei tule meie tööle toetust, seda olen nende tööaastate sees ära näinud; vastuseisjaid on nende seas aga õige palju. Kui ära nähakse, et meie Sakste sõbrad oleme, ei ole meil toetust valitsuse poolt loota, küll võib aga meil otse võimatuks saada, tööd teha.”

Et Soomes soome keel rootsi keele kõrvale tõstetud oli, selle kohta andis Tilk järgmise hinnangu: „Temast paistab välja kui vägev võitlusnõuu kõrgem üldine haridus rahvaste võitluses on. – Ja Eestlastele tahetakse praegu nõu anda, haridust mitte nõuda, sest et seda Venekes antakse. [---] Vene rahval ei ole praegu nii kõrget üldist haridust, kui Eestlastel, aga kui me nüüd enam edasi ei püüa, sel põhjusel, et Saksakeele asemel koolidesse Venekooli pandi, siis jääme me viimaks ka venelastest taha.

Lõpeks ütlen, et ma ennast selleks arvan Eestlaseks sündinud olevat, et oma rahvale kasu saata ja et ma eladagi ei taha, kui näen, et ma talle kahju teen,” lõpetas kirja autor keevaliselt (EKLA koopiad, m 61 : 12, 7/17–27).

Muidugi ei saa väita, et Oleviku toimetuses valitsenuks täielik üksmeel. 1896. aasta sügisel teatas Tilk Granfeltile, et Karl Eduard Sööt, keda teati ausa suguvennana, hakkas pärast Oleviku toimetusest lahkumist (1893. aas-

tal halva tervise tõttu) ja oma äri asutamist „kõige õelamaks vaenlaseks”, püüdes Olevikku tagaselja laimata (EKLA koopiad, m 61 : 12, 11/35). Siiski leidub ajakirjanike mälestustes ka tunnustavaid sõnu Oleviku „koolile”, kuna Grenzstein oli põhjalik toimetaja (nt Luiga meenutused – Luiga 1930: 55).

Aastaid hiljem, kui Grenzstein püüdis kodumaa avalikku ellu tagasi pääseda, kinnitas Jüri Tilk oma kirjades väljendatud mõtteid ka avalikult: „Kui õieti mäletan, oli enne kui mina toimetusse läksin, toimetajatele tsensori poolt nõudmine ette pandud, venestada. Kuidas sellega lugu oli, sellest kirjutagu need, kes asju lähemalt tunnevad. Mina võin ainult tunnistada, et hra Grenzstein minule mitte poole sõnagagi niisugust määrust ei ole andnud, vaid minule täie vabaduse andis niiviisi kirjutada, kuidas heaks arvasin. Sedasama vabadust nõudis tema ka enesele. Ja just see inimlise vabaduse kõrgeks pidamine oli see, mis teda tsensoriga leppida ei lasknud.”

Ja veel: „Olevik on näidanud, kui palju Eesti leht veikese rahalise jõuga korda võib saata, kui aga vaimlist jõudu on, mis seda kõrget aadet juhib. Tema kangemadgi vastased ja võitlejad ei või endid selle poolest õieti mitte tema kõrva seada, sest et nemad oma asja oma korporatsiooni ehk organisatsiooni najal on ajanud, mida Olevikul ei olnud” (Tilk 1910: 374–376). Siit on näha, kui kõrgelt hindas Tilk iseenda ja Grenzsteini tööd Olevikus ja kuivõrd ta võis jagada oma leivaisa kibestumust, olles Eesti ajakirjandusest ja avalikust elust välja jäänud.

Me ei tea, kas Tilk oleks pärast hariduse omandamist Eestisse tagasi pöördunud ja oma aatelist tööd jätkata püüdnud (aga nii oli ta kirjades Granfeltile korduvalt kinnitanud), kui asjad Eesti avalikus elus oleksid läinud teisiti ja Grenzstein poleks pidanud kodumaa avalikust elust lahkuma.

Eemal kodumaast

Õpingute kõrvalt jätkas Tilk kaastööde läkitamist kodumaa ajakirjandusväljaannetele, et oma rahvale „kasu saata”. See andis peale mõtisklemisvõimaluse Soome olude üle ka pisut sissetulekut. Ajaleht Uudised avaldas ülevaate Soome seltsitegevusest, Teataja trükkis „Kirju Soomemaalt”, mh näiteks ka silgukaubanduse loo, pisteliselt esines ta Eesti Kirjanduse veergudel jne. 1902. aasta suveks uuris Tilk koguni Teataja juurde töölemineku võimalusi (oli ju Teataja sisult Oleviku nende ideede jätkaja, mida Tilk hindas), kuid jäi siiski Soome, kust saatis järjepidevalt edasi kaastöid (EKLA, f 131, m 3 : 1). Lisaks Yrjö Virulale oli Tilgal teisigi pseudonüüme või nimetähti, mis ta oma kirjutistele alla tähendas: -i-, T., J.T-lk, -k., T-lk, J.T., T-k, -lk jmt. Oleviku taasilmumisel arvustas Tilk Kreutzwaldi ja Koidula ilmunud kirjavahetust, Grenzsteiniga kahasse ilmus „Veike keelekool”. Varem oli ta Eesti Kirjanduses öelnud: „Inimesel võivad kes teab kui kaunid ja kõrged mõtted ja aated meeles mölkuda, aga puuduline keeleoskamine teeb nende avaldamise pea võimataks ehk vähemalt mõjutaks” (Tilk 1907: 13). Grenzstein pidas Pariisist Tilgaga kirjavahetust Oleviku toimetamise asjus (EKLA, f 131, m 3 : 1), kuid Tilk jäi edasi Soome.

Sakala pahandas 1905. aasta sügisel kirjutises „Kadumaläinud kapital” Jüri Tilga Skandinaavia reisi kulude pärast: „Karskuse seltside kongress Viljandis 29. jaanuaril 1900 otsustas hra Jüri Tilk’ale reisi abiraha anda, et

ta suvel (s.o. 1900 a. suvel) Skandinavia maades võiks karskuse tööd tundma õppida ja et ta sellest Aastaraamatus ja mujal juhatust ja seletust annaks, mis meie oma töö tarvis neilt piaksime eeskujuks võtma, kes karskuse töös juba kaugele on jõudnud.” Kooliraha on makstud, õpetus aga on saamata, kirjutab H.W. (Sakala 1905, nr 72).

Tilk oli 1904. aasta Karskuse kalendris teada andnud, „et tal veel mitte võimalik ei ole olnud seda teekonda ette võtta, milleks karskuseseltsid lahkesti abi on andnud, aga nii pea kui mahti saab, tahab ta seda teha” (EKSK 1904: 61). Reisima jõudis ta 1907: „Sellel suvel käis nende ridade kirjutaja Soome ja Rootsimaal reisimas, kus ta muu asja kõrval ka karskusetööd iseäraliselt tähele pani” (EKSA 1907: 110). Saadetud kirjade register tõendab, et ka 1908. aasta suvi kulus reisimisele Rootsis, Norras ja Taanis (EKLA, f 131, m 3 : 1).

Siiski pühendus ta valdavalt õpingutele, mille kohta leidub ülestähendusi Helsingi ülikooli rahvusraamatukogu külastus- ja laenutuskaustades (Kansalliskirjasto, Käsikirjoituskokoelma. Eteiskirja. HYK, Ba 8.1.6, 8.1.8, 5.1.30). Samast võib lugeda ka õpingute edenemise kohta: 1906 laenutas „herr” Tilk, 1907 „yliopp.” Tilk ja 1908 „mag.” Tilk (HYK: Ba 5.1.30). 31. V 1907 tõendas ülikool, et Jüri Tilk on Soome Keiserlikus Aleksandri ülikoolis Filosoofia teaduskonna ajaloo-keeleteaduse osakonnas lõpetanud filosoofia kandidaadi (mag.phil) õpingud (EKLA, f 131, m 2 : 5, 22/32). Teadaolevalt asus Tilk tööle Uusi Suometari toimetuses, kusjuures ta registreeris end ka ülikooli rektorikantseleis, et on alanud õppeaastal olemas (nt 1909–1915, EKLA, f 131, m 2 : 5, 23/24–34/45). Tilga eluloolistes andmetes nimetatakse teda õpetlaseks, kuid mida ta täpselt Helsingi ülikooli juures tegi, selle kohta ei õnnestunud siinse kirjatöö autoril lähemaid andmeid leida.

Neil aastatel hakkasid harvemaks muutuma sissekanded saadetud kirjade registris. Kui näiteks 1891. aastal oli ta saatnud üle 450 kirja, siis 1922. aastal lähetas ta vaid 20 erakirja (EKLA, f 131, m 3 : 1). 1912. aastal on saadetud kirjade registris märge vastuse kohta Eesti Rahvamuuseumile „muuseumihoidjaks minemise asjus” (EKLA, f 131, m 3 : 1), nähtavasti tunti kodumaal Tilga oskuste vastu endiselt huvi ja pakuti haridusekohast tööd, kuid Tilk oli – nagu ta sõber Grenzsteingi – kodumaast võõrdunud ega tundnud enam otsest tahet Eesti rahvale „kasu saata”.

Eesti iseseisvudes võttis ta paaril korral Eesti ajakirjanduses sõna sümbolika küsimustes. Näiteks pooldas Tilk Köleri sini-valge-rohelist kombinatsiooni ega pidanud õigeks musta kui leinavärvi lipu sisse panna. Põhjamaade rist pidanuks Tilga arust olema Tallinnast kui Taani linnast tulnud ja kaarega Põhjamaadesse jõudnud, järelikult tulnuks see rist ka Eesti lipuga kinnistada (Päevaleht 1919, nr 100). Paaril korral võttis Tilk samas ajalehes sõna ka vapi küsimuses (Päevaleht 1919, nr 120, 202), kuid laiemalt võisid tema ettepanekud märkamata jääda.

6. II 1919 on Tilk saatnud kirja Tori vallavalitsusele Soome alamaks astumise asjus. Seda on seletatud arusaamatustega piiriületamisel, mis tollast erakut väga häirisid (vrd Sarv 2005). 1924. aasta juunis osales ta Eesti kultuurikongressil Soome kodaniku Yrjö Virula nime all. Veel 1927. aastal on ta saatnud Tartu linna avaliku raamatukogu juhatajale Mart Pukitsale teateid A. Grenzsteini töödest (EKLA, f 131, m 3 : 1).

Järelehüüdes, mille kirjutas Postimehes Villem Ernits, öeldi, et Tilk töötas Soomes Uusi Suomi Venemaa ja Eesti osakonnas (Postimees 1929, nr 44). Otseseid jälgi tema tööst on toleaeagse Uusi Suomi veergudel üsna raske leida. Töökaaslased avaldasid Uusi Suomi veergudel tema lahkumise puhul kuulutuse (Uusi Suomi, nr 42) ning matsid oma kolleegi Helsingisse Malmi kalmistule (Uusi Suomi, nr 47).

Isamaaline tundmus, mis oli eestlased karskusliikumise vael iseseisvuse ni kandnud, oli maha jätnud selle algataja. Naabermaa pidi vastu võtma tema põrmu, sest kodumaal ei olnud enam lähedasi, kes selle eest oleks hoolt kandnud.

Lõpetuseks

Jüri Tilka ehk Yrjö Virulat saatis nagu enamikku toleaeagseid avaliku elu tegelasi usk hariduse ja kirjasõna jõusse rahva äratamisel ja abistamisel. „Rahva kasu” ja „isamaa” nimel (vrd Jansen 2007: 390) täitis Tilk kohustust levitada karskuseaadet nii seltsiliikumises kui ka ajakirjandustöös, samas tundis ta suuri lünki oma hariduses, mis tema arvates takistasid võetud ülesannet suurema põhjalikkusega täitmast.

Soomes teadmisi omandades kauges ta kodumaast, leidmata siit pärast Grenzsteini lahkumist sama lähedasi aatekaaslasi ja jäädes erakuks ka Soome haritlasena tegutsedes. Esiialgne hingestatud avalik tegevus asendus pettumusmeeleolude ja isamaatööst eemaldumisega. Tilga elujulguse kaotamisel mängisid ilmselt omajagu rolli Eesti muutunud olud avalikus elus, kus lükati tänamatult kõrvale tema eeskuju, pidev abistaja ja toetaja Ado Grenzstein.

Jüri Tilk tõi suurt kasu oma rahvale karskustegelasena, saades vaimset tuge Soome lahe põhjakaldalt. Ka ajalehetoimetajana suutis ta Grenzsteini kõrval eestlastele vajalikku lugemisvara muretseda, kasutades ühtlasi Oleviku kui ühiskonnaprobleemidele lahenduse leidmise foorumit ja vahendades hiljem Soome kui eeskuju pakkuva maa malle. Paradoksaalselt ei suutnud ta aga haritlasena oma kodumaa ellu enam kuigivõrd sekkuda.

Arhiivimaterjalid, kirjandus

EKLA – Eesti Kultuuriloolise Arhiivi fondid

HYK – Helsingi Ülikooli raamatukogu fondid

Eesti Postimees 1891, nr 3, 22. I, lk 2. – Kus ja kuhu.

Linda 1898, nr 23, 2. VI, lk 395. – Kirjandusest.

Olevik 1895, nr 23, 6. VI, lk 536. – Kirjad.

Olevik 1895, nr 26, 27. VI, lk 611–612. – Kirjad.

Olevik 1895, nr 28, 11. VII, lk 658–659. – Kirjad.

Olevik 1895, nr 30, 25. VII, lk 706–707. – Kirjad.

Olevik 1898, nr 33, 18. VIII, lk 749, v 3. – Vaimuvald. Kirjandus.

Olevik 1900, nr 42, 17. X, lk 980, v 3. – Seltsielu. Segasõnumed. Teatus.

Postimees 1894, nr 280, 20. XII, lk 3, v 2. – Kohalikud sõnumid.

Postimees 1900, nr 247, 2. XI, lk 2. – Kirjandusest.

- Postimees 1929, nr 44, 14. II, lk 7, v 1–2. – Jüri Tilk †.
 Päevaleht 1919, nr 100, 19. V, lk 2. – Eesti lipp.
 Päevaleht 1919, nr 120, 14. VI, lk 6. – Kirjad toimetusele. Eesti vapp.
 Päevaleht 1919, nr 202, 19. IX, lk 2. – Eesti vapist.
 Sakala 1883, nr 1, 11. I, lk 3. – Pärnumaalt.
 Sakala 1886, nr 32, 16. VIII, lk 1. – Kooli sundmus.
 Sakala 1889, nr 19, 13. V, lk 1–2. – Isamaaline tundmus inimese südames.
 Sakala 1905, nr 72, 22. IX, lk 570, v 1–2. – Kadumaläinud kapital.
 Uusi Suomi 1929, nr 42, 12. II, lk 3. – [Surmakuulutus].
 Uusi Suomi 1929, nr 47, 17. II, lk 4. – [Surmakuulutus].
 Virmaline 1892, nr 12, 17. III, lk 3. – Kodumaalt.

- A l e n i u s, Kari 1996. Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917). Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Oulu: Pohjoinen.
- A r u, Krista 2008. Üks kirg, kolm möödet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- A r u k a e v u, Jaanus 1997. Ado Grenzsteini tagasitulek. – Akadeemia, nr 12, lk 2467–2514.
- Eesti entsüklopeedia III. Tartu: Loodus, 1934, lk 501.
- EKSA = Eesti Karskuse Seltside Aastaraamat. Tartu, 1897–1907.
- EKSK = Eesti Karskuse Seltside Kalender. Toimetanud Jüri Tilk. Tartu, 1892–1904.
- E l m i, Urve 1989. Eessõna. – E. Silvet (koost) 100 aastat karskusliikumist Eestis 1889–1989. Tallinn: Eesti Raamat.
- E r n i t s, Villem 1930. Jüri Tilk – Yrjö Virula. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 187–192.
- G r e n z s t e i n, Ado 1910. Ajaloo album. Tartu.
- J a n s e n, Ea 2007. Eestlane muutub ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- K a r j a h ä r m, Toomas, S i r k, Väino 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- K a r u, Ellen 1989. Pilk Eesti karskusseltside algusaastaisse. – Erki Silvet (koost), 100 aastat karskusliikumist Eestis 1889–1989. Tallinn: Eesti Raamat.
- K u k a k u k i n o n. 1909. Helsinki: OY Kansa, 1908.
- L a a r, Mart 1986. Tuglas, ajalugu ja „Ado Grenzsteini lahkumine”. – Looming, nr 12, lk 1676–1683.
- L o o r i t s, Oskar 1955. Ärkamisaja jõutegureist. – Oskar Loorits, Eesti ajaloo põhiprobleemid. [Stockholm]: Kirjastus Tõrvik.
- L u i g a, Georg Eduard 1930. Juhan Liiviga „Oleviku” toimetuses. – Õitsituled IX, lk 53–56.
- P e e g e l, Juhan (koost) 1994. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Selts, Tallinn.
- R i c h a r d s o n, Benjamin Ward 1890. Joovastavad joogid. Doktor Benjamin Ward Richardsoni terviseõpetuslised lugemised koolile ja kodule K. J. Kivekas'e Soomekeelsest tõlkest eestistatud [J. Tilk]. Tartu: A. Grenzsteini trükikoda.
- S a r v, Silvia 2005. Tori koolmeister asutas Eesti esimese karskusseltsi. – Pärnu Postimees 11. I, nr 7.

- S u b u r g, Lilli 2002. Kogutud kirjatööd. Koost A. Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suomen elämäkerrasto. Helsinki: WSOY, 1955.
- T i l k, Jüri (väljaandja) 1900. Sõjahüüd. Jutud kirjelduste ja piltidega. Tartu.
- T i l k, Jüri 1907. Lugejate ringkonnast. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 12–15.
- T i l k, Jüri 1910. Mälestused ja märkused. – A. Grenzstein, Ajaloo album. Tartu.
- U n d u s k, Jaan 1991. Esimene eesti juudiõgija. – Vikerkaar, nr 2, lk 66–74; nr 3, lk 57–68.
- Uus katse 1999 = Uus katse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloo. – Tuna, nr 2, lk 111–125.
- V a h t r e, Lauri 1997. Karskusseltside osast Eesti riikluse sünniprotsessis. – Akadeemia, nr 5, lk 957–971.

Patriotic Feelings. Jüri Tilk alias Yrjö Virula – an Estonian and Finnish Man of Letters

Keywords: history of Estonian journalism, newspaper Olevik, temperance movement, temperance literature, Russification, Finnish example, voluntary exile

Jüri Tilk (1865–1929) as a public figure is not much known in Estonia, although he worked side by side with eminent public leaders and did no less. Associating with top specialists in Estonia and Finland, he initiated, on the Finnish example, the Estonian Temperance Movement. According to Tilk, temperance work was a question of ethnic survival. After teaching a village school Tilk became an active journalist working for the then quite solid newspaper Olevik, issued by Ado Grenzstein, where he soon rose to the position of second editor. Supported by his friends, he went to Helsinki for better education, whence he mediated the Finnish example to the Estonian press. After Grenzstein's leaving the paper, and Estonia, Tilk could not find any compatriots as close and with similar ideals and so, after graduation he stayed in Helsinki, working in the local press.

His public enthusiasm, however, gave way to frustration and withdrawal from patriotic activities. Most of Tilk's courage for life was probably drained by certain changes in Estonian public life ungratefully dismissing Ado Grenzstein, who used to be his example and constant supporter. Thus Jüri Tilk became a reclusive Finnish intellectual unable to do much about the developments in his home country any more.

Anu Pallas (b. 1960), MA, researcher in journalism, University of Tartu, Institute of Journalism and Communication, anu.pallas@ut.ee

